

Експедиційні дослідження

Експедиція з вивчення біотопів південних степів України

Наприкінці травня 2017 року було розпочато спільну експедицію Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України та Херсонського державного університету (ХДУ) з метою вивчення біотопів гранітних, вапнякових та лесових відслонень у межах Миколаївської та Херсонської областей. Наукова цінність таких польових досліджень полягала в тому, що обиралися ділянки, де одночасно робилися описи рослинності судинних видів та лишайників, а не бралися ці дані з літератури, тому дискусійні питання, які стосувались методики досліджень, трактування певних понять обговорювалися безпосередньо на місці і знаходилися шляхи їх вирішення. Іншими словами, значимість цієї експедиції полягає у комплексності досліджень, що збагачувало принципово новою інформацією кожного з учасників.

Відправною точкою наших досліджень був природний заповідник «Сланецький степ» (Новоодеський район, Миколаївська область), який учасники відвідали 25 травня 2017 р. В цій частині експедиції брали участь чл.-кор. НАН України, д.б.н., проф. Яків Дідух, д.б.н., проф. Олександр Ходосовцев, аспірант Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного Валерія Конайкова, магістрант кафедри ботаніки ХДУ Валерій Дармостук та магістрантка кафедри екології НаУКМА Анастасія Пастушенко. Нами були досліджені лишайники вапнякових відслонень, тоді як геоботаніками був закладений повторний (через 20 років) геоботанічний профіль через балку Роза. В рамках експедиції було також проведено зустріч з головою Новоодеської районної ради, на якій було обговорено питання удосконалення адміністрування цього заповідника.

26 травня 2017 р. учасники експедиції відвідали територію Михайлівського степу – нової ділянки заповідника, що була включена до його складу згідно з Указом Президента України у травні 2016 року. Нова ділянка являє собою систему з трьох балок, схили яких характеризуються відслоненнями мергелястих вапняків та майже суцільно вкриті ковиловими угрупованнями. Було встановлено видовий склад рослин та лишайників, закладено геоботанічні профілі, проведено синтаксономічні дослідження угруповань вищих рослин, епігейних та епілітних лишайників. Заслужовує уваги факт, що тут відмічена чи не найбільша в Україні і дуже щільна популяція рідкісного виду *Echium rossicum*, що охороняється у Європі відповідно до Директиви ЄС 92/43 «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни та флори».

27 травня до учасників експедиції долучився один з фахівців природоохоронної справи Миколаївщини, директор регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» Олег Деркач та громадський екологічний діяч Миколаївщини Тетяна Чичкалюк. Наступним об'єктом природо-заповідного фонду, до вивчення якого долучилися учасники експедиції, став національний природний парк «Бузький Гард», а саме його Трикратьське відділення. Воно розташоване на території Трикратьського гранітного масиву Українського кристалічного щита і являє собою систему з трьох каньйонів - Актівського, Арбузинського та Петропавлівського. Частина кристалічного масиву, що розташована вздовж річки Арбузинки, вкрита лісовими насадженнями з *Acer* spp., *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior* тощо, серед яких немало дерев понад 100 років. Парковий ландшафт був закладений графом В.П. Скаржинським у першій половині XIX століття. Різноманіття судинних рослин та лишайників цих каньйонів представлене характерними видами для рівнинних силікатних відслонень. Серед судинних рослин особливої уваги заслуговують ендемічні, занесені до Червоної книги України *Dianthus hypanicus* Andr. та *Moehringia gyanica* Gryn. et Klokov, що визначають специфіку наскельних синтаксонів.



Опис нової для науки лишайникової асоціації на мергелястих вапняках у Михайлівському степу (природний заповідник «Сланецький Степ»), зліва направо: Яків Дідух, Валерій Дармостук, Анастасія Пастушенко, Валерія Конайкова.

Домінантними видами лишайників на території каньйонів виступають *Acarospora fuscata* (Nyl.) Th. Fr., *Aspicilia cinerea* (L.) Körb., *Candelariella vitellina* (Hoffm.) Müll. Arg., *Dermatocarpon miniatum* (L.) W. Mann., *Lasallia pustulata* (L.) Mérat, *Protoparmeliopsis laatokkensis* (Räsänen) Moberg & R. Sant., *Ramalina polymorpha* Ach., *Xanthoparmelia conspersa* (Ehrh. ex Ach.) Hale, тощо.

Цікавою виявилась знахідка *Haematomma nemetzii* J. Steiner, що зростає на вертикальних затінених гранітних брилах. Цей рідкісний лишайник був відмічений в світі всього лише з кількох локалітетів в країнах Східного Середземномор'я. Лишайникам цього унікального ландшафту буде присвячена окрема публікація.

Дослідження рослинного покриву та ліхенобіоти заповідного урочища «Лабіринт» та «Василева пасіка» дали змогу оцінити сучасний стан цих урочищ, визначити найбільш атрактивні місця та, звісно, доповнити дані щодо біорізноманіття національного природного парку «Бузький Гард».

28 травня учасники експедиції завітали до лісового урочища «Рацинська Дача», що є зразком степового лісорозведення. Масив був закладений на початку XIX століття за рахунок державних коштів силами селян, а пізніше у 30-х роках XIX ст. доглядати та підтримувати насадження доручили колоністам південного регіону, німцям-менонітам. Серед різновікових насаджень у Рацинській Дачі збереглися вікові дуби, що були посаджені всередині позаминулого століття.

У той же день учасники експедиції прибули до регіонального ландшафтного парку «Приінгульський», де їх супроводжував співробітник наукового-дослідного відділу Галина Драбинюк. Нами були досліджений лишайниковий та рослинний покриви системи балок, що розташовані вздовж Інгулу. Характерною особливістю цього парку є те, що тут трапляються виходи як кристалічних порід, так і вапняків, що зумовлює високе різноманіття біотопів і їх комплексність.



Дослідження гранітних біотопів Петропавлівського каньйону у Трикратському відділенні національного природного парку «Бузький Гард», зліва направо: Яків Дідух, Олег Деркач, Тетяна Чичкалюк, Валерій Дармостук.

Особливу увагу було приділено місцезнаходженням видів, що занесені до Червоної книги України, та лишайникам, що зростали на різних типах кам'янистих відслонень.

30 травня дослідна група поповнилася науковцями Херсонського державного університету проф. Михайлом Бойком, доц. Русланою Мельник, викладачем Ганною Наумович та аспіранткою Іриною Луцкіною. Нами були відвідані унікальні біотопи України – лесові відслонення на території ботанічного заказника «Софіївський», що включений до національного природного парку «Нижньодніпровський», та ландшафтні заказники «Олександрівський» та «Станіславський».

31 травня ми продовжили експедиційні дослідження на території басейну річки Інгулець у межах Херсонської та Миколаївської областей. Найбільш цікавою та унікальною виявилась знахідка в окол. с. Бобровий Кут дрібно-кущистого вагрантного лишайника *Agrestia hispida* (Mereschk.) J.W. Thomson, що до цього часу в Україні був відомий лише з території Кримського півострова.

У перший літній день 2017 року експедиція вирушила вздовж правобережжя Дніпра і відвідала території віднесені до національного природного парку «Нижньодніпровський». Був проведений опис біотопів на вапнякових відслоненнях біля села Тягінка, на кручах геологічної пам'ятки біля села Львово та на вапнякових відслоненнях правого берега річки Козак біля села Бургунка. На вапняках Тягинської балки був знайдений *Squamarina cartilaginea*, лишайник занесений до Червоної книги України, а на прямовисних вапнякових поверхнях біля с. Львово угруповання з домінуванням рідкісного у Європі виду *Anaptychia mereschkovskii* (Tomin) Kulakov.



Професори Яків Дідух та Михайло Бойко на березі Дніпро-Бузького лиману.



Учасники експедиції в Гаврилівському лісництві (Нововоронцовський район, Херсонська область): зліва направо – Яків Дідух, Олександр Ходосовець, Буренок Світлана, Михайло Бідний, Ігор Пилипенко, Валерій Дармостук, Віталій Клименко.

З 2 по 4 червня 2017 р. учасники експедиції відвідали Бериславський та Нововоронцовський райони, де досліджували степові біотопи. В межах Бериславського району були проведені описи біотопів, які планується включити до нового національного природного парку «Кам'янська Січ».

Підвечір 2 червня учасників експедиції, до яких приєднався декан факультету біології, географії та екології ХДУ доцент Ігор Пилипенко та викладач Віталій Клименко, люб'язно приймав голова Нововоронцовської районної ради Михайло Бідний, який досить зацікавлений і активно підтримує створення тут регіонального ландшафтного парку. Завдяки допомозі головного лісничого Гаврилівського лісництва Миколи Кузьо ми легко дісталися найатрактивніших балок Нововоронцовського району: Осокорівської, Фурсівської, Гаврилівської та Золотої. Тут було зафіксовано зростання нового для Херсонської області рідкісного, занесеного до Червоної книги України *Astragalus excarpus* L., що був відомий лише з Одеської області. Матеріали щодо цих досліджень планується опублікувати окремими статтями. Крім того, нами були проведені попередні дослідження щодо можливості розбудови регіонального ландшафтного парку «Гаврилівський» на території Нововоронцовського району. Однією із складових функціонування регіонального парку є рекреація, тому надвечір нами була апробована можливість рибальства. Вона була вдалою, хоча усіх карасів було випущено до Дніпра.

Два тижні у південних степах України промайнули непомітно, купа вражень, світлин, та найцінніше – близько 250 зразків лишайників та ліхенофільних грибів, більше 100 описів рослинності та 60 описів лишайникових угруповань, залишилися у нашій науковій скарбничці.

О.Є. Ходосовцев, В.В. Дармостук, Я.П. Дідух, М.Ф. Бойко